

Journal of Analytic Divinity
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jad>
E-ISSN: 2602-3792
6/1 (Haziran/June 2022), 148-163.

Çokluk Kuramı Bağlamında Kur'an'da Kitleler

Masses in The Qur'an the Context of Quantity Theory

Sena Koyuncu

Lisans Öğr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Undergraduate Stud., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies,
Ankara, Türkiye.

E-posta: sena_kync53@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8324-1189

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 29 Mart/March 2022
Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Mayıs/May 2022
Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran/15 June 2022
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Yaz-Haziran/ Summer-June
DOI: 10.46595/jad.1095322

Cite as / Atıf: Koyuncu, Sena. "Çokluk Kuramı Bağlamında Kur'an'da Kitleler", *Journal of Analytic Divinity* 6/1 (Haziran/June 2022), 148-163.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sena Koyuncu)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Web: <http://dergipark.org.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Öz

İnsan toplumsal bir varlıktır. İnsanlık tarihi boyunca bireylerin birbirleriyle iç içe ve bir arada yaşaması hasebiyle kalabalıklar meydana gelmektedir. Bu kalabalıklar zaman içerisinde kolektif bir tutumla kitle halini alırlar. Kalabalıklaşan ve daima çokluğu önceleyen kitleler bilinçli bir şekilde bir araya gelerek oluşan yapılar olmakla beraber bir takım temel özellikleri de bünyesinde barındırmaktadırlar. Bazı kitlelerin inançlı bireyleri de bünyesinde barındırmasıyla beraber bu kitlelerin din ile ilişkisinden bahsetmemiz mümkün hale gelmektedir. Bu nedenle çalışmamızda ilk olarak çokluğu önceleyen bu yapıyı ve bu yapıya dair özelliklerin neler olduğu; çokluk (büyüme) arzusu, kitlelerde eşitlik, belli bir hedefin olması, bir lidere (öndere) bağlı olma, biz olma durumu ve kolay ikna edilebilir olma özellikleri bağlamında ele alınacaktır. Aynı zamanda Kur'an'da bu özelliklere sahip olan kitle örnekleri irdelenerek değerlendirilmiş buna bağlı olarak kitlelerde mevcut olan çokluk durumu Kur'an'da nicelik (çokluk) ve kitle ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Çalışmada anlayıcı yaklaşım metodolojisi bağlamında nitel yöntemin tarihi dokümantasyon tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Kitleler, Çokluk Kuramı, Kur'an

Abstract

Human is a social being. Throughout the history of humanity, crowds have formed due to the fact that individuals live together and are intertwined with each other. These crowds become a mass with a collective attitude over time. The masses, which become crowded and always prioritize the multitude, are structures formed by consciously coming together, but they also contain some basic features. With some masses containing religious individuals, it becomes possible to talk about the relationship of these masses with religion. For this reason, in our study, first of all, this structure that prioritizes the multiplicity and what the features of this structure are; will be discussed in the context of the desire for a plurality (growth), equality in the masses, having a certain goal, being loyal to a leader (leader), being us and being easily persuaded. In this study, the examples of masses that have these characteristics in the Qur'an were examined and evaluated, and accordingly, the situation of plurality in the masses was discussed in the context of quantity (multiplicity) and mass relation in the Qur'an. In the study, the historical documentation technique of the qualitative method was used in the context of the understanding approach methodology.

Keywords: Sociology of Religion, Masses, Quantity theory, Qur'an

Giriş

İnsan, yaşamı boyunca diğer bireyler ile bir arada olma gereksinimi duyar. Çünkü insan dediğimiz varlık aynı zamanda toplumsal bir varlıktır. Kolektif bir şekilde bu yapıyı oluşturan bireyler bir araya gelerek kitleleri oluşturmaktadır (Bon, 1997, 20). Zira kitleler kalabalık bir yapıya sahip oluşumlardır. Kitleler genellikle çoğunlukta olmalarına dayanarak kendilerini daima güvende hissederler. Bu nedenle gücü elde tutmak için güçlüünün arkasında yer alarak çokluk oluştururlar. Güven duymak ve güçlü olmak gibi istekler kalabalık oluşumlarda daima var olan özelliklerdir.

Birey kendinde yeteri kadar güveni ve gücü hissetmek amacıyla kalabalık içerisinde yer almaktan çekinmez. Çünkü bireyin var olduğu nicelik çoğu zaman birey için gücü temsil eder ve insan doğası gereği kendi düşüncelerinde olan diğer bireyler ile bir arada olma ihtiyacı güder. Orada kendini güvende ve güç sahibi hisseder. Fakat birey kendisiyle aynı düşünmeyen bir kalabalıkta olduğunda kendini aciz hisseder ve bu durum bireyde güvensizlik yaratır. Kitleler daima bu bilince sahiptirler (Öztürk, 2017, 44). Dolayısıyla kitlelerin en temel özelliği çok olmalarına güvenerek, gücü elde ettiklerine inanmaları ve bu unsurlar üzerinden kitle hareketlerinde bulunmalarıdır. Bu bağlamda kitle dediğimiz daima çokluğu önceleyen yapı, çok olmalarının vermiş olduğu güven ve güç ile azgınlık ve rezalet gibi birçok davranışı meydana getirirler.

Çokluğu önceleyen bir yapıda olan kitle ile din arasında yakından ilişki bulunmaktadır. Dine göre kitle inanan insanların hepsini kapsar. Başka bir ifadeyle bir dine inanıp o din adına bir araya gelen herkes kitle halini alır. Örneğin İslam dininde müminler kitleyi oluşturan insanların bütünüdür ifade eder ve aynı zamanda iman eden kitleler ve iman etmeyen kitleler olarak hesap gününde sınıflandırılırlar (Özkök, 1985, 83). Hoffer'a göre; kesin olarak inanmış bir insan kitle insanıdır. Çünkü bir dine inanmış olan bir kimse yaşamında kendisine bir amaç edinir, bu amaç kutsallık içerir ve bu amaç doğrultusunda yaşamını sürdürür. Hoffer, esas itibarıyla bir inanca bağlı olmayı kitle ile bağdaştırır. Bu bağlamda din ile kitle ilişkisine baktığımızda din adına yapılan tüm hareketlerin kitle hareketlerini simgelediğini görürüz (Karaduman, 2020, 8 atf. Hoffer, 2017, 7). Din, inanan bireyleri tek tek bir araya getirir ve kitlenin oluşmasını sağlar. Oluşan bu kitle din adına eylemlerde bulunur. Dolayısıyla din, kitle hareketlerinin meydana gelmesinde belirleyici unsur halini alır (Öztürk, 2017, 39-40). Dini kitle halini alan bu yapılar da kitlelerin belirleyici özelliği olarak çokluğu öncelerler. Geçmiş dinlere baktığımızda çoklukta olmalarına büyük önem atfeden, kalabalık oluşlarının verdiği güven ile güç devşiren ve azgın tiplerede olan bu karakterler zamanla kitle halini almışlardır. Dolayısıyla çokluk/kitle ile din arasında sarsılmaz bir ilişkinin mevcudiyetinden kolayca bahsedebiliriz.

Bu bağlamda çalışmanın konusu, Kur'an'da nicelik (çokluk) ve kitle ilişkisini ele almaktır. Bu probleme bağlı olarak çalışmanın temel amacı, kitle dediğimiz çokluğu

önceleyen yapıyı ve bu yapıya ait özelliklerin neler olduğunu; çokluk, büyüme arzusu, kitlelerde eşitlik, belli bir hedefin olması, bir lidere (öndere) bağlı olma, 'biz' olma durumu ve kolay ikna edilebilir olma başlıkları altında sosyolojik bir perspektifte ele alıp incelemektir. Çalışmada anlayıcı yaklaşım metodolojisi bağlamında nitel yöntemin tarihi dokümantasyon tekniği kullanılmıştır. Kitle kavramını daha iyi anlayabilmek adına psikoloji kitaplarına; kitlelerin Kur'an'ı bağlamını incelerken meal ve tefsirlere; konuya ilişkin sözlük ve makalelere başvurulmuştur. Çalışmada kitle özelliklerinin örnekleri Kur'an kısmında müşrikler üzerinden sınırlandırılmıştır. Literatüre baktığımız zaman Kur'an'da çokluk kuramı ve kitleleri doğrudan ele alan herhangi bir çalışma yoktur. Fakat dolaylı olarak; Öztürk'ün (2017) "Kur'an Kıssaları Bağlamında Kitle Toplumu" adlı makalesinde kitlelerin özelliklerine Kur'an bağlamında değinilmiştir.

1. Kitleler

1.1. Kitlenin Tanımı ve Oluşumu

19. yüzyılda kapitalizmin ve modernizmin başlamasına paralel olarak kullanılmaya başlanıldığı düşünülen kitle kavramı yaygın olarak kullanılmakla birlikte içerisinde farklı manalar barındıran, farklı tanımlamalara yol açan bir kavramdır. Bundan hareketle kitle kavramının birbirine geçmiş, kompleks bir yapıda olduğunu ifade edebiliriz. İngilizce de kitleler "*masses*" sözcüğüyle ifade edilir ve genellikle yetersiz, istikrarsız, alt tabaka anlamlarında kullanılır. Bu bağlamda Herbert Gans kitlenin fakir, cahil, eğitilmemiş, alt tabaka insanları ifade etmede kullanıldığını belirtir. Dolayısıyla Herbert Gans'a göre kitle kavramı alçaltıcı bir kavram olarak karşımıza çıkar (Arıkan, 2020, 151 atf. Gans, 2005, 21).

Sosyolojik olarak kitle kavramının tanımını incelediğimizde sosyologlar tarafından olumlu ve olumsuz olmak üzere iki türlü kitle tanımı ortaya konulmuştur. "Çokluk", "kalabalık" anlamlarına da gelen kitle kavramı genel çerçevede olumsuz bir kavram olarak kullanılmaktadır. Olumsuz anlamda "çokluk" ve "kalabalık" anlamlarına gelen kitle terimi daha çok cahil, kültürsüz, kural tanımayan toplumlar için kullanılır ve bu bağlamda bir olumsuzluk ifade eder. Kitle kavramının olumlu anlamda kullanımına baktığımız da belirli bir amaç uğruna bir araya gelen, amacını gerçekleştirebilecek gücü içerisinde barındıran, toplumcu kültüre sahip ve bu bilinçte olup bir araya gelen insan topluluklarını ifade etmektedir (Adıgüzel, 1998, 59).

19. yüzyıl düşünürlerinden olan Gustave Le Bon, o dönemlerde siyasi alanda ön plana çıkan kitle kavramını psikolojik ve sosyolojik alanlarda inceleyerek tanımlama çabasında bulunmuştur (Aktürkoğlu, 2021, 340). Kitleler psikolojisini inceleyen Le Bon'un kitle tanımına baktığımızda "basit ve alelade manasıyla, milliyetleri, meslekleri, cinsiyetleri ve kendilerini bir araya toplayan tesadüf her ne olursa olsun, rastgele bir fertler topluluğu" şeklinde tanımladığını görmekteyiz. Bu bağlamda kitlelerde bir düzenin olmadığından söz edebiliriz. Dolayısıyla kitlede bilinçli bir oluşumdan ziyade tanımda da ifade edildiği üzere

rastgele oluşan bir yapı mevcuttur (Adıgüzel, 1998, 60 atf. Le Bon, 1995, 31). Kitleler bilinçli olmayan, rastgele oluşan bir yapı olsalar da mutlaka bir amaç doğrultusunda hareket ederler. Hatta belirledikleri bu amaç doğrultusunda her şeyi göze almaları olasıdır. Bu doğrultuda bir araya gelerek gerekirse amaçlarını gerçekleştirebilmek için ölüme bile gidebilirler. Psikolojide de ele alınıp tanımlamaya gidilen kitle kavramı yapılan sosyolojik tanımlamalardaki manâların aksine başka manâlarda da kullanılmaktadır. Büsbütün farklı bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu bu insan toplumu birbirlerinden bağımsız yeni bir kişiliğe bürünür ve akıl devre dışı kalarak tüm bireyler aynı düşünce yapısında ve aynı duygulara sahip olur. Dolayısıyla büsbütün bilinç devre dışı kalarak kitlede yer alan tüm bireyler aynı hedef uğrunda bir arada eşit bir şekilde mücadele ederler (Parlak, 2016, 135).

“Kitlelerin Ayaklanması” adlı eseri ile kitleleri geniş çerçevede ele alan Gasset ise, kendini diğer bireylerden ayrı görmeyen aksine kendisini diğerleri gibi gören, diğer bireylerle aynı hisleri paylaşan ve bu durumdan haz duyan her bireyin kitle olduğunu ifade eder (Gasset, 2010, 43). Bu tanıma göre kitlenin kendisini diğer bireylerden ayırmayan, onlar ile aynı duygu ve davranışları gösteren ve bunu bilinçli bir şekilde zevk alarak yapan kalabalıklar olduğunu ifade edebiliriz. Yapılan tüm tanımlamaları göz önünde bulundurduğumuzda özet olarak kitle kavramı genellikle belli bir hedefin etrafında şekillenip, kalabalık bir yapıyı oluşturan ve bir fikri özümseyen topluluklar için kullanılmaktadır. Kitle daima gücü kendinde bulundurmak ister ve sahip olduğu güç ile aşırılık, azgınlık tiplmelerinde bulunur (Yılmaz, 2020, 68-69). Kitleler durum ve koşullara göre şekillenir. Bu nedenle her zaman enerjik bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla kitleler her çeşit toplumsal bütünleşmenin yerini alabilirler. Buna bağlı olarak bireyin kendi isteği ile dâhil olduğu her türlü grup veya sınıf kitle olarak nitelendirilebilir (Adıgüzel, 1998, 63).

Kitlelerin çeşitli insan topluluklarının bir araya gelmesi ve kalabalık (yığın) teşkil etmesi ile oluşmakta olduğundan söz etmiştik. Buna bağlı olarak kitlelerin oluşumunda ilk olarak niceliksel çokluğun ön planda olduğunu söylenebilir. Sayı olarak çok olan bireyler bir araya geldiklerinde esas itibariyle bir kalabalık oluştururlar. Bu oluşum bireylerin bilinçli ve kendi iradeleriyle oluşuyorsa kitle adını alabilmektedir. Bu nedenle kitlenin oluşumunda belirleyici rol oynayan ve en önemli noktalardan biri ise amaç ve hedeflerdir. Kitlenin oluşabilmesi için kitleye dâhil olan bireylerin hepsinin tek bir hedef uğrunda hareket etmesi gerekir. Bu belirlenen amaç kitle içerisindeki bireylerin bir arada toplanabilmesini sağlar (Yılmaz, 2020, 64). Burada önemli bir nokta da kitlenin oluşumunda etkin rol oynayan sebeplerdir. Bu sebepleri sıralayan Le Bon, kitle içerisindeki bireyin içinde bulunduğu topluma karşı kitleden bağımsız halde tek başınayken kötü eylemlerde bulunmadığı kitle ile bir aradayken kitlenin çokluğu ve gücünü arkasına alarak olumsuz hareketleri rahatlıkla sergileyebildiği ifade edilmiştir (Bon, 1997, 26-27). Yani kitle içerisinde çeşitli azgın tiplmelerin bulunabildiğini, bu tiplerin güç ve çokluk duygusunun verdiği özgüvenle yıkıcı, zarar verici birtakım fiillerde bulunabildiğini ifade edebiliriz.

Aynı zamanda kitlede yer alan bir birey ile kitleden bağımsız bir toplulukta var olan birey arasında fark vardır. Bu fark da kitlenin oluşumunun sebepleri arasında sıralanmıştır. Kitle içerisinde bulunan birey kendi çıkarları doğrultusunda bir harekette bulunmaz bunun aksine gerekirse kendi çıkarlarına bile ters düşebilecek hareketlerde bulunabilir (Aktürkoğlu, 2021, 345).

Kitlenin oluşumu tarihsel süreç içerisinde özellikle modern ve çağdaş dönemlerde oldukça dikkat çekici olmuştur. Kitlelerin nasıl bir yapıda oldukları, nasıl hareket ettikleri, nerelere yönelme gösterdikleri modern ve çağdaş dönemlerde belirleyici bir rol oynamıştır. Sistemlerin ve hatta rejimlerin değişmesinde etkili olmuşlardır (Akman & Özer, 2017, 353). Kitlenin oluşumunun bireylerin duygu ve düşüncelerinin birbiriyle kaynaşması sonucu oluştuğu ifade edilmektedir (Yılmaz, 2020, 65). Aynı zamanda korku duygusu da kitlenin oluşumundaki en önemli etkenlerden bir tanesidir (Parlak, 2016, 137).

1.2. Kitlelerin Özellikleri

1.2.1. Çokluk (Büyüme) Arzusu

Kitlenin en önemli özelliği çokluk arzusu içerisinde olmasıdır. Buna bağlı olarak kitleler her zaman büyüme isteği içerisinde olmuşlardır (Canetti, 2006, 30). Kitle, doğası gereği daha çok bireyi içerisinde barındırmak ister. Her birey kitleye katılım gösterebilir. Kitleler için bu arzu daimdir ve bu konuda hiçbir sınırlandırma yoktur. Çünkü kitlelerin var olabilmeleri bile büyümelerine bağlıdır (Canetti, 2006, 17).

Kitledeki bu çokluk durumu güç ile doğru orantılıdır. Kitle ne kadar büyüyüp, çoğalır, kalabalıklaşırsa gücü de o derece artar. Yani kitle gücünü içindeki bireylerin çokluğundan alır (Karahan, 2001, 1). Kitleler bu tür güç unsurlarını kendilerinde barındırmalarından ötürü akıl dışı, asabi ve vicdanın az olduğu bir alt yapının oluşmasına neden olurlar (Akman & Özer, 2017, 359-360). Kitle, sayısındaki bu çokluğun verdiği güvene dayanarak başaramayacağı hiçbir durum, kazanamayacağı hiçbir savaşın olmadığı gibi genel kanılar edinir (Gedikli, 2011, 189-190). Çünkü kitle ruh hali coşkun bir haldir ve ne kadar çok insan varsa o kadar rezalet vardır. Kitledeki bu çokluk ve buna bağlı olarak gelişen güç unsuru da fevrilik, rezalet, asabiyet, azgınlık gibi durumların oluşmasına neden olur. Birey, kendisiyle aynı fikirde olan kalabalık ortamda kendisini güçlü ve güvende hisseder. Kitleler kolektif bir şekilde bu bilgi durumuna sahip bireylerden oluşan kalabalıklardır. Buna bağlı olarak kitlenin daha çok güç sahibi, baskıcı, diktatör olanların yanında olduğu ifade edilir (Öztürk, 2017, 44). Dolayısıyla güç sahibi, baskıcı diktatörlerin yanında olma, fevrilik, rezalet, asabiyet durumlarında olma gibi unsurlar kitlenin çokluk isteğinin temel unsurlarındadır.

1.2.2. Kitlelerde Eşitlik

Kitledeki bireyler eşitliğe sahiptir dolayısıyla kitle içerisindeki bireylerin aynı hedef uğrunda toplanarak mücadele etmeleri eşitlik duygularını güçlendirir (Canetti, 2006, 30).

Bu kimselerin sosyal anlamdaki konumları bir şey ifade etmez. Kitlenin içerisine giren her birey eşittir (Parlak, 2016, 141-142). Bu anlamda bireylerin her biri farklılık taşıırken kitle halini aldıkları andan itibaren farklılıklar ortadan kalkar. Örneğin zekâ seviyesi yüksek olan veya düşük olan bireyler kitleye dâhil oldukları andan itibaren eşit özelliklerde kabul edilirler. Dolayısıyla kitlelerde bulunan bu eşitliğin adaleti sağlama amacıyla var olan eşitlikten bağımsız olduğunu ifade edebiliriz. Bu özellik her bireyin aynı düşünce yapısına ve aynı duygulara sahip olmalarından ötürü meydana gelmiş olabilmektedir.

1.2.3. Belirli Bir Hedefin Olması

Kitlelerin daima belirli bir amacı vardır, bu doğrultuda hareket eder ve o yöne doğru ilerlerler. Belirlenen hedef, kitle içerisindeki tüm bireyler için ortaktır. Kitlenin bu özelliği onun her daim dinamik olmasını ve devamlılığını sağlar (Canetti, 2006, 30). Kitlede var olan her birey tek bir hedef uğrunda toplanır ve ona göre hareket eder. Sorgulamadan kendi taraflarının doğru taraf olduğunu kabul ederler ve bir mücadele söz konusu olduğunda mutlaka kendi taraflarını haklı görerek mücadeleyi kazanacakları fikrinde olurlar (Yılmaz, 2020, 3). Çünkü kitleler için bu sorgulamalar sonucunda yapılan veya düşünülen yanlış davranışlar ve tutumlar önemsizdir. Var olan hakikatin öyle olmadığını düşünebilir, gerçek dışı bir tutum içerisine girebilirler. Bu bağlamda kitlelerin hakikati arama amacıyla oldukları söylenemez (Yılmaz, 2020, 22-23). Bu durum onların narsistik tutumda olmalarından doğan bir boyut ile de bağdaştırılabilir. Tehlikeli olarak nitelendirilen kitleler de benzer özellikler gösterirler. Onlar da bir hedef ve dava uğrunda hareket ederler. Bu yolda mücadele gösterir ve zararlı da olsa her türlü davranış ve harekette bulunabilirler. Bu davranış ve hareketleri sorgulama gereksinimi duymazlar (Parlak, 2016, 138). Bunlara örnek olarak siyasi kitleler gösterilebilir.

1.2.4. Bir Lidere (Öndere) Bağlı Olma

Kitleler bir önder, lider veya iktidara ihtiyaç duyarlar. Lidere tabi olur, ona göre hareket eder, onu yüceltirler (Yılmaz, 2020, 26-27). Aynı zamanda bir önder, lider eşliğinde belirledikleri hedef uğruna mücadele içerisinde bulunur ve bu uğurda gerektiğinde ölüme bile giderler (Yılmaz, 2020, 95-96). Kitlelerin aynı zamanda sürdürülebilir olmaları için bir liderin öncülüğünde mücadele edilen düşman tarafın olması gereklidir. Bu mücadele sorgulamayı ortadan kaldırır. (Parlak, 2016, 137).

1.2.5. 'Biz' Olma Durumu

Kitle içerisindeki bireyin kitledeki diğer bireylerden bağımsız kendi nitelikleri yoktur. Kitlede var olan her birey aynı hislere sahiptir. Farklı özelliklere sahip bireyler kitle halini aldıklarında artık tek bir özelliğe sahip olurlar. Tabiri caizse "ben" olmaktan çıkarak "biz" olurlar (Özkök, 1985, 33). 'Biz' olmanın verdiği durum neticesinde kitle içerisindeki bireyler birbirlerine karşı her konuda benzemeye başlarlar. Hayattaki amaçları bir olur. Hayat uğraşları farklı ya da benzer olsa da kolektif bir durum mevcuttur. Buna bağlı olarak

kişisel kabiliyetler, karakterler ortadan kalkar (Parlak, 2016, 138). Bu bağlamda kitlelerde narsistik bir tutum söz konusudur. Kitle üyelerinin bireysel arzuları kitle içerisinde adeta eritilerek yok edilir. Bu süreçte birey kitleden bağımsız hareket edemez, bireysel olarak istek ve arzularında bulunamaz hale gelir. Birey adeta kitleyle birleşir, onunla tamamlanır (Akman & Özer, 2017, 358). Kitleler kolektif varlık olmalarına rağmen her birinin kendine özgü özellikleri de bulunur ve bu özellikler onların "biz" olabilmesine de katkı sağlar. Aynı zamanda kitleye ait olan özellikler kitle içerisindeki her birey için geçerlidir. Dolayısıyla "biz" olma durumunun vermiş olduğu duygu kitle için yapılan seçimlerin karşılıklı etkileşim içerisinde olmasını da sağlamaktadır (Oliver, 1989, 6).

1.2.6. Kolay İkna Edilebilir Olma

Kitleler, kitle psikolojisi içerisindedirler. Kolayca ikna edilebilirler. Akli çıkarımlar ile elde ettikleri fikirlerini bile kitle psikolojine bağlı olarak kabul etmeme durumu gösterebilirler (Akman & Özer, 2017, 356). Kitle içerisindeki birey artık kitleden ayrı olarak düşünülemez. Burada bilinç dışı bir durum da gözlenmektedir. Kitle kendisinden yapılması istenilen fikir ve davranışları sorgulamadan, sonucunda ne olacağını düşünmeden yapmaya hazır haldedir (Parlak, 2016, 139). Kitleler kolay ikna olabilmeleri neticesinde algı yönetimine maruz kalabilirler (Yılmaz, 2020, 30). Akıldan daha çok duyguları ile hareket ederler. Buna bağlı olarak düşünmeden alınmış kararları hızlıca uygulayabilirler. Kitlenin içerisindeki bireylerin akıllı ve zeki insanlar olmaları bu durumu değiştirmez. Her koşulda verilen kararlar duygusal olarak verilir ve bu kararlar her zaman doğru kararlar olmayabilir (Parlak, 2016, 139).

2. Kur'an'da Çokluk ve Kitleler

Kitlelerin en temel özelliği olan ve çokluk arzusu olarak ele aldığımız büyüme arzusunu Kur'an bağlamında incelediğimizde Kur'an'da kitleler ve kitlelerde var olan bu tutum karşımıza sıkça çıkmaktadır. Tekâsür suresinde insanın çokluk tutkusunda olduğu, çokluğuyla övündüğü ve yarışa girdiği vurgulanarak (et-Tekâsür, 102/1-2) kalabalıkların sahip olduğu çokluk arzusuna değinilmiştir. Çokluk, çoğalmak, çoğaltmak anlamlarına gelen "Tekâsür" kelimesi çalışmamızla bağlantılı olarak bu konuda Kur'an'da karşımıza çıkan önemli bir kavramdır. Ayette mal, evlat, makam konusunda çok olma derdine düşmüş, bunlar ile hemhal olup Allah'a kulluk etmeyi terk etmiş olan kitleyi ifade etmek için kullanılmıştır (Karaman & Çağrıncı, 2007, 679-680). Bu tür kitleler mal, evlat, güç vs. gibi yaşadıkları dönemde çeşitli şeylerin çokluğuyla övünmüşlerdir. Kur'an, Tekâsür suresinde iki farklı müşrik kitlesinin çokluk yarışını anlatmış hatta bu kitlelerin daha da ileriye giderek daha çok nüfusa dolayısıyla güce sahip olduklarını kanıtlamak için kabirdeki ölülerini dahi saydıklarını ifade etmiştir (Karaman & Çağrıncı, 2007, 678-679).

Konuyla bağlantılı olarak başka bir örnek vermemiz gerekirse; inanmayan kitlenin içerisinde yer alan ve servetinin çokluğuyla fakirlere karşı övünen, nankörlük eden bir

kimse Kur'an'da yerilmiştir (el-Kehf, 18/32-44). Başka bir ayette yalanlayan kitlenin ileri gelenleri mal ve evlat bakımından sayıca fazla olduklarını ve onlara bundan ötürü azap bile edilmeyeceğini söylemişlerdir (es-Sebe', 92/35). Zira kitlelerin anlayışlarında çokluk içerisinde olmak her şeyden üstündür. Cahiliye döneminde yaşamış ve Tekâsür zihniyetinde olan bazı kitleler de Kur'an'da uyarılmış, mal biriktiren ve mallarını sayan kimseler ikaz edilmiştir (el-Fecr, 89/20; el-Hümeze, 104/1-2; el-Bakara, 2/96). Bu bağlamda daha önce de belirttiğimiz üzere kitleler büyüme arzusu içerisinde olur ve ne kadar çok insana ulaşırlarsa gücün ellerinde olacakları düşüncesinde olurlar. Kur'an-ı Kerim'den örnekler verdiğimiz kitlelerin de bu arzu içerisinde olduklarını ifade edebiliriz. Dolayısıyla çokluk arzusunda olan kitleler, çok olmayı sarsılmaz doğru, hakikat zannedip bunun yanı sıra bütün her şeyde sayısal olarak çoğa takıntılı hale gelmiş, niceliğin egemen olarak sayıldığı, çokluğa adeta tapan kalabalıklardır. Buna bağlı olarak Tekâsür zihniyetinde olan bu tür kitleler birey olmaktan ziyade kitle olmayı tercih eder ve güç devşirirler. Bu bağlamda Kur'an'da çokluğun bahsedildiği ayetlere baktığımızda ise çokluğun genel itibarıyla olumsuzluk ifade ettiğini ve yerildiğini görmekteyiz (en-Nahl, 16/83; er-Rûm, 30/42; el-Mâide, 5/49; el-Yûnus, 10/92; eş-Şuarâ, 26/223; el-Furkan, 25/50; el-En'âm, 6/116; el-A'râf, 7/178; el-Hûd, 11/17; el-Yûsuf, 12/21; el-Mâide, 5/102; el-En'âm, 6/111; el-A'râf, 7/17; el-Yûnus, 10/36; en-Nahl, 16/83; eş-Şuarâ, 26/67-103-121-139-158-174-140; eş-Şuarâ, 26/223; er-Rûm, 30/42).

Daha önce bahsettiğimiz üzere kitleler çoklukta olmalarına güvenir ve dolayısıyla güç devşirirler. Kur'an'da da birçok yerde kalabalık olmalarına güvenerek güç devşiren bu tür kitlelerin sayıca çok olmalarına rağmen yenilgiye uğradıkları ve çokluklarının onlara fayda vermediği ifade edilmiştir (el-Âl-i İmrân, 3/123; el-Enfâl, 8/19-43). Bu duruma Bedir savaşındaki Mekke müşriklerin kitesini örnek gösterebiliriz. Bu kitle Müslümanlara nazaran asker sayısı ve silah bakımından sayıca fazla olmalarına rağmen Allah'ın yardımıyla Müslümanlara karşı yenilgiye uğratılmışlardır (Kutup, 2003, 460). Yine Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçtiği üzere Talut ordusuna nehirden su içmemeleri emredilmişti. Ancak ordunun büyük çoğunluğu emre itaat etmeyerek nehirden su içmelerine rağmen susuzluğa dayanamayacaklarını, Calut ve ordusuna karşı koyamayacaklarını dile getirmişlerdi (el-Bakara, 2/249). Emre itaat edip, Allah'a kavuşacaklarını bilen az bir topluluk ise "Nice az topluluklar vardır ki Allah'ın izni ve takdiriyle nice çok sayıdaki topluluklara galip gelmişlerdir. Allah, yardımı ve zafer nasip etmesiyle, sabredenlerle beraberdir." demişlerdir (et-Taberî, 2001, 481-482).

Kur'an'da çokluk arzusunda olan kitleler çoklukta olmalarıyla övünmeleri, güç devşirmeleri ve kalabalık olmanın vermiş olduğu güven ile her türlü asabiyet ve rezalet içerisinde olmalarından ötürü kınanmış ve bazıları helak olmuşlardır. Kur'an güçlü, sayıca fazla olup ve kendisinden önceki nesillerin onlardan daha çok olduğu kitlelerin yaşamlarından ibret alınması gerektiğini de vurgulamıştır (el-Fâtır, 35/44; el-Mü'min,

40/82). Dolayısıyla Kur'an'ın kalabalıklara bakışı hiçbir zaman nicelikten yana olmamıştır aksine nitelikten yana olmuştur. Nitekim Kur'an en değerli ve en üstün insanların takva ve bilinç sahibi olan insanlar olduğunu belirtmiştir (el-Hucurât, 49/13). Bu hususta Hz. Muhammed kıyamet günü diğerlerine karşı kendi ümmetinin çokluğuyla iftihar edeceğini vurgulamıştır (Görmez, vd. 2014, 31 atf. İbn Mace, Nikâh, 1). Burada ümmetin çokluğundan kasıt niceliksel bir çokluk değildir bunun aksine iman etmelerinden dolayı vurgulanan niteliksel bir çokluktur.

2.1. Kitlelerde Eşitlik

Kitle içerisindeki bireyler birçok yönden eşittirler. Örneğin kitle içerisinde yer alan bireylerin cahillik durumu, zekâ seviyesi eşitlik gösterir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb'ın tebliğ yaptığı Eyke halkının Hz. Şuayb'ın dediklerinin çoğunu anlamadıkları, aralarında onu zayıf gördükleri ifade edilmiştir (el-Hûd, 11/91). Burada Eyke kitesinin zekâ seviyesi olarak eşit özellikte olduğunu görmekteyiz (Öztürk, 2017, 42; Parlak, 2016, 141-142). Zira Eyke kitesi zeka bakımından birbirinden farklı bir çok insanı içerisinde barındırmış olmalıdır ki sayı bakımından fazlalardı. Fakat buna rağmen içlerinden zeka bakımından üstün olanların hiçbiri Hz. Şuayb'i anlamadığını söyleyenlere itiraz etmemiştir.

2.2. Belirli Bir Hedefin Olması

Kitlelerin saptama hedefleri vardır. Bu hedefler galip gelmek, karşı tarafı susturmak veya lideri yüceltmek şeklinde olabilmektedir. Saçma, yanlış, gerçek dışı da olsa belirlenen hedef doğrultusunda birleşirler ve bu uğurda sonuna kadar mücadele eder gerekirse ailelerinden bile vazgeçerler. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrâhîm'in babası Azer kitlelerin hedefleri uğruna gerekirse ailelerinden bile vazgeçme özelliğine örnek teşkil etmektedir (el-Meryem, 19/46). Ayette bahsi geçtiği üzere Azer, tanrılarında yüz çeviren oğlu Hz. İbrâhîm'i onun tanrılarında inanmadığı takdirde taşlamakla tehdit eder (Semerkandî, 1971, 325). Zira Hz. İbrahim onun hedefini gerçekleştirme yolunda bir engeldir ve hedefi uğrunda oğlunu bile taşlamakla tehdit edebilmiştir.

Kitlelerin belirlenen hedefleri bazen de kitleler için ortak olabilmektedir. Bu hususta Kur'an'da bahsi geçen bazı kavimler örnek teşkil eder. Nitekim Kur'an-ı Kerimde belirtilen Nuh kavmi, Âd kavmi, Firavun'un kavmi, Semûd kavmi, Lut kavmi ve Eykeliler'in peygamberlerini yalanladıkları, onlara karşı birleşmiş olan gruplar olduğu ifade edilmiştir (es-Sâd, 38/12-13). Bu bağlamda bu kavimlerin her biri farklı zaman dilimlerinde yaşayan topluluklar olsalar da aynı amaç üzerinde yoğunlaşmış, birbirine benzer özellikler taşımış kitleler bütünüdür (Ulutaş, 2006, 34-25). Bu kitlelerin her biri aynı hedef doğrultusunda hareket etmelerinden ötürü "birbirine girmiş çok ağaçlı bölgenin halkı" olarak da ifade edilmişlerdir (es-Sabûnî, 1981, 1045).

Kur'an'da sıkça bahsi geçen Şeytan da belirli bir hedef doğrultusunda olan kitlelere örnek verilebilir. Zira Kur'an-ı Kerim'de insanların düşmanı olarak belirtilen Şeytan'ın

hedefi de insanı aldatmak, onu Allah yolundan alıkoymaktır (el-Fâtır, 35/6; el-A'râf, 27/7). Şeytan insanı aldatmak amacıyla iradesi kuvvetsiz olan, yalancı olan ve günahkâr kitleleri hedef alır (Aydın, 2000, 12). Şeytan bu hedef doğrultusunda insanları doğru yoldan alıkoymak için çalışır (el-A'râf, 7/16-17; el-Hicr, 15/39; en-Nisâ, 4/119-120). Kur'an-ı Kerim'de hedef kitleye şeytana uymamaları, ona kanmamaları hususunda uyarılar yapılmıştır (el-Mâide, 5/90-91; el-Bakara, 2/268; el-Bakara, 2/168-169; el-A'râf, 7/200; el-Yûsuf, 12/100).

Konuyla ilgili son olarak Hz. Şuayb'in kitesinin onu kendi dinlerine döndürme hedefleri uğrunda yapmış oldukları tehditleri örnek gösterebiliriz. Nitekim A'râf Suresinde, kitlesi Hz. Şuayb'i kendi dinlerine dönmeleri hususunda memleketlerinden çıkartmakla tehdit etmişlerdir (el-A'râf, 7/88). Buna bağlı olarak kitlelerin hedefleri uğrunda bu tür azgınlık ve bozgunculuk eylemlerinde bulunabildiklerini görmüş olmaktadır. Bu da kitlelerin hedeflerinin onlar için ne kadar önem arz ettiğini ortaya koymaktadır.

2.3. Bir Lidere (Öndere) Bağlı Olma

Kitleler bir lidere mutlaka bağlı olurlar. Muhakeme yeteneğinden yoksun olan bu oluşumun örneklerini Kur'an-ı Kerim'de liderlerinin istek ve emirlerine her koşulda itaat eden Firavun'un kitlesinde görmekteyiz (el-Hûd, 11/97; el-Kasas, 28/4; es-Sebe', 34/31-33). Kur'an'da bahsi geçtiği üzere Hz. Musa'ya ne olursa olsun inanmayıp, emirlerine itaat etmekten ziyade onların liderleri olarak gördükleri Firavun'un emirlerine itaat etmeye, ona inanmaya devam etmişlerdir (Şanver, 2001, 15). Çünkü Firavun'un kavminden olan bazı kimseler tipik kitle özelliklerini taşıyarak muhakeme yapmaktan yoksun olduklarından ötürü koşulsuz olarak Firavuna lider olarak bağlı kalmışlardır. Aynı zamanda Firavun kendisini ilah olarak görmüş, en yüce Rab olarak nitelendirmiş (el-A'râf, 7/123-124; en-Naziât, 79/24) ve onun kitlesi de onu bu şekilde görmüş, ona tabii olmuşlardır (Ateş, 2018, 132).

Bir başka örnek olarak; Sebe halkını gösterebiliriz. Kitlenin lideri Sebe Melikesi olarak adlandırılan Belkıs, (Yücetürk, 1992, 420) Kur'an-ı Kerim'de bahsedildiği üzere Hz. Süleyman'ın tebliğ için gönderdiği mektubu alıp halkının da fikrini almak istemiştir (en-Neml, 27/22-44). Fakat kitlesi Belkıs'ı lider olarak görmeleri sebebiyle kararı liderlerine bırakmışlardır. Çünkü kitlelerde karar verme merceği kitlenin liderine aittir (Gözden, 2021, 188).

Kur'an'ı Kerim'de Allah'ın indirdiğine uymayan aksine atalarının gördüklerine uyan topluluklardan bahsedilmiştir (el-Bakara, 2/170; el-Lokmân, 31/21; el-Mâide, 5/104). Bu topluluklar da kitlelerin bir lidere bağlı olma özelliklerine örnektir. Atalarının ve onların inandıklarının peşinden giden bu çoğunluk, kendilerine atalarını lider olarak seçmiş ve onların izinden giderek inkârcı kitlesi halini almışlardır (el-Hûd, 11/109). Atalarını lider

olarak görüp onlara körü körüne uymuşlardır. Sorgulama yeteneğinden yoksun olan inkârcı kitle koşulsuz şartsız atalarından gördüklerine uymuş, onlara gelen peygamberlerin getirdiklerine ısrarla inanmamışlardır (eş-Şuarâ, 26/74). Aynı zamanda dünyadayken Allah'ın emir ve yasaklarına uymayan, liderlerinin peşinden giden kitlelerin ve onlar üzerinde hâkim konumda olan liderlerinin ahirette birbirlerini suçlayacaklarına da Kur'an'da vurgu yapılmıştır (el-İbrâhîm, 14/21). Kitle içerisinde yer alan bireyler de lider seçtikleri kimselere karşı dikkatli olmaları konusunda Kur'an'da uyarılmışlardır (Karaman & Çağrı, 2007, 313-314).

2.4. 'Biz' Olma Durumu

Kitlelerin "biz" olma durumlarına örnek olarak putperest kitle gösterilebilir. Nitekim putperest olan Kureyş kitle si Müslüman toplulukları da kendilerine katmaya, onlarla bir olmaya çalışmışlardır. Kur'an-ı Kerim'de inkârcı kitlenin müminlere onlarla birlik olmaları başka bir ifadeyle putperest kitleye dâhil olmaları neticesinde onların günahlarını yükleneciklerini söylediklerinden ve bu şekilde insanları saptırmaya çalıştıklarından bahsedilmiştir (el-Ankebût, 29/12-13). Onlara göre kendi kitlelerinden olan bireylerin günahları kendilerine yüklenilebilmektedir. Çünkü onlara göre 'biz' olma durumu bu şekilde gerçekleşebildiğinden Müslümanları bu yolla ikna etmeye çalışmışlardır.

Kitleler aynı zamanda "biz" duygusuyla hareket etmelerinden ötürü kendileriyle aynı düşünce, aynı amaç doğrultusunda olmayanları dışlama eğilimi gösterirler. Kur'an'da bu duruma örnek olarak Hz. Nuh'un kavmi örnek gösterilebilir (eş-Şuarâ, 26/111; el-Hûd, 11/27; el-Hûd, 11/29). Hz. Nuh kendisine tâbi olmaları hususunda kavmini uyardığında; kavmi Hz. Nuh'a tâbi olan kitleyi toplumda en aşağı kesim olarak görmüş, onları küçümsemiş, kendi kitlelerini üstün görmüş ve onlarla birlik olmayı reddetmişlerdir.

Mekkeli müşriklerden olan Velid b. Muğire el-Mahzumi, Mekke'deki diğer müşrik kitle si ile aynı amaç doğrultusunda bir olmuş, onlarla ortak bir fikir etrafında birleşmiş ve akabinde Hz. Muhammed'i itibarsızlaştırma çalışmalarında bulunmuştur. Bu açıdan Velid b. Muğire de kitlenin bu özelliğine örnektir. Zira müşrik kitle her ne kadar biz duygusuyla Hz. Peygamber'i itibarsızlaştırma eğiliminde bulunsalar da itibarsızlaştırma girişimleri Allah tarafından engellenmiştir (Yılmaz, 2019, 72-73 atf. İbn İshâk, es-Sire, 194; İbn Hişâm, es-Sire, 1: 393). Kur'an'ı Kerim'de Hz. Muhammed'e o kişiyi önemsememesi gerektiği, ona mal, mülk, evlatlar, imkânlar verildiği halde gözünün doymadığı, hep daha fazlasını istediği ifade edilmiştir (el-Müddesir, 74/11-17).

2.5 Kolay İkna Edilebilir Olma

Kitle içerisindeki bireyler her daim itaat içerisinde, tehdide hazır bir şekildedirler. Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı kitleler de kendi çıkarlarını gözetmek, makam ve mevkiilerini korumak amacıyla insanları peygamberlere karşı olma konusunda etkilerler (Şanver, 2001, 14). Firavun da kendi kavmini bu şekilde etkilemiş ve ikna etmeye

çalışmıştır. Firavun'un kitlesi Firavun'a karşı itaatkâr bir halde ve kolay ikna edilebilir özellikte olmaları neticesinde Kur'an'da onun kavminden çok az sayıda insanın Hz. Musa'ya iman ettiği belirtilmiştir (el-Yûnus, 10/83). Çünkü kitleler kolay ikna olurlar ve dolayısıyla etki altındadırlar (Karaman & Çağrı, 2007, 129-130).

Kur'an'da kâfirlerden oluşan kitlelerin de insanları Allah yolundan alıkoyduğu, saptırmaya çalıştığı belirtilmiştir (el-Al-i İmran, 3/99; el-A'râf, 7/45; el-Ahzâb, 33/67; es-Sebe', 31/33-35; el-Mü'min, 40/26). Dolayısıyla kâfir topluluğuna inanan ve onlara karşı kolay ikna olan insanların kitle içerisinde yer alan bireyler gibi kolay ikna olma özelliği taşıdığını görmekteyiz.

Yine başka bir örnek olarak Ad ve Semud kitesinin de helak olma sebebinin şeytanın onların işlerini süslemesi ve onları doğru yoldan alıkoyması olduğu ifade edilmiştir (el-Ankebût, 29/37-38). Şeytan, kitle olarak Ad ve Semud kavmini etkilemiş ve onlar da kolay ikna olmuşlardır. Ayette de bahsedildiği üzere gözleri açık kimseler olsalar da kolay ikna olmuşlardır (el-Ankebût, 29/38). Şeytan kitleleri çeşitli yollarla etkilemiş, doğru yoldan alıkoymuştur. Kitleler şeytana kanarak ve ona karşı kolay ikna olarak doğru yoldan saptmışlardır. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette Şeytanın kitleleri doğru yoldan saptırdığı (el-Al-i İmran, 3/155), kötülükte bulunmaları için sürekli telkin ettiği (el-A'râf, 7/20), kendisine tâbi kılmayı amaçladığı (el-A'râf, 7/175), kötülükleri güzel göstererek (el-En'âm, 6/43) onları kolay ikna ettiği ifade edilmiştir. Hz. Yûsuf da kardeşleri tarafından kuyuya atılmış ve orada tek başına terk edilmişti (el-Yûsuf, 12/8-9). Hz. Yûsuf'un kardeşleri birbirlerinin telkinlerine hemen uymuş ve kolay ikna olarak Hz. Yûsuf'a bu eylemi yapmışlardır (Öztürk, 2017, 43).

Sonuç

İnsan toplumsal bir varlık olması sebebiyle yaşamını idame ettirdiği süreç içerisinde başka bireylerle bir araya gelerek kalabalıklar oluşturabilir. Zamanla bir araya gelerek kalabalıklaşan bu tür topluluklar kolektif bir şekilde hareket ederek kitle halini alırlar. "Çokluk", "kalabalık" anlamlarını içerisinde barındıran kitle, toplum içerisinde hangi statülerde olursa olsun bilinçli ve kolektif bir şekilde bir araya gelerek bir amaç uğrunda mücadele eden, başında bir lideri bulunan yapılardır. Bu yapılar din ile bağlantısı olan yapılar olabilmektedir. Nitekim aynı inanca mensup bireyler de zamanla kalabalıklaşarak büyük kitleleri oluşturmuş ve kutsallık içeren bir hedef uğrunda beraber hareket etmişlerdir.

Tarihi süreçte oldukça dikkat çekici bir konumda olan ve bir takım temel özellikleri içerisinde barındıran kitleler Kur'an bağlamında incelendiğinde bu tür kitlelerin genellikle din perspektifinden anlatıldığı müşahede edilmiştir. Kitle toplumunda var olan özelliklerin kitle psikolojisi açısından ele alınması sonucu Kur'an-ı Kerim'de birebir bu özelliklere

uygun kitlelerin yer almadığını fakat benzer örneklerin mevcut olduğunu gözlemlemekteyiz.

Kitleler sayıca fazla olduklarında kalabalıklaşır ve kitle halini alırlar. Dolayısıyla çokluk dediğimiz büyüme arzusu içerisinde olurlar. Coşkun bir ruh halinde olan kitlelerin güç, fevriyet, rezalet, asabiyet, azgınlık gibi tutumları da mevcuttur. Buna bağlı olarak kitleler birçok yönden eşitlik özelliğine de sahiptirler. Daima bir hedef uğrunda bir araya gelir ve mücadele ederler. Bu durum kitlelere 'biz' olabilme duygusunu aşılır. Belirlenen hedef doğrultusunda kitlelerin peşinden gittikleri mutlaka bir liderleri vardır ve kolay ikna olabilme özelliğine sahiptirler.

Sonuç itibariyle kitle yapısının özelliklerinin neler olduğu çalışmamızda ortaya konulmuş ve Kur'an'da bu tutumlara sahip olan; Firavun ve kitlesi başta olmak üzere Ad ve Semud kavmi, müşriklerden oluşan inkârcı kitleler, cahiliye kitleleri, peygamberlerin gelmiş olduğu kavimler ve daha fazlasının bunlara örnek teşkil ettiği gözlemlenmiş ve ortaya konulmuştur. Buna bağlı olarak Kur'an'da nicelik (çokluk) ve kitle ilişkisi paralelinde kitlelerde mevcut olan kalabalıklaşma ve çokluk arzusu Kur'an-ı Kerim'de çoklukla övünme olarak karşımıza çıkmıştır. Kitleleşen yapıların çokluk arzusu içerisinde olmaları, güçlerini ve aynı zamanda hakikat kabul ettikleri şeyleri taraftar sayılarında aramaları ve bu tutumların Kur'an'da yerilen bir özellik olduğu çalışmamızda ortaya konulmuştur. Kur'an'ın çoğu yerinde bu tür kitlelerin helak olduğu ve sonraki toplumların da bu durumdan ibret almaları vurgulanmıştır. Esas itibariyle çokluk mutlak anlamda Kur'an'da olumsuzluk ifade etmemiştir. Kitlelerin niceliksel arzuları, bunlarla övünmeleri, peygamberlere ve getirdikleri dinlere karşı çıkma gibi birtakım tutumları helak sebeplerinden olmuş ve bu tür tutumların Kur'an'da yerilmesi çokluğun olumsuzluk ifade ettiği düşüncesini ortaya koymuştur. Bundan dolayı Kur'an'da tekâsür zihniyetinde olan kalabalık kitleler ikaz edilmiş ve bu tür kitlelerin çokluğu yerilmiştir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (1998, Ocak). Kültür Endüstrisi ve Kitle Toplumunun Paradoksları. *Kültür Endüstrisi ve Kitle Toplumunun Paradoksları*. Sakarya: T.C Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akman, M., & Özer, H. (2017). "BİZ"DEN" ÖTE KİTLELER Kitle Olgusunun İletişim, Sosyoloji ve Psikoloji Açısından Analizi. *The Journal of Social Sciences*, 352-360.
- Aktürkoğlu, M. E. (2021). Gustave Le Bon'un Kitleler Psikolojisi ve Devrim Psikolojisi Eserlerinden Hareketle Fikri Yapısının İncelenmesi. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 339-354.
- Arıkan, H. (2020). Kitle Kültürü ve Metalaşan Sanat. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 149-157.

- Ateş, M. H. (2018). Kur'an'da Toplumsal Anomiye Götüren Sebepler. *Journal of Analytic Divinity*, 2(1), 116-161.
- Aydın, H. (2000). *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Bon, G. L. (1997). *Kitleler Psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Büyükyılmaz, H. (2008). Kur'an'a Göre Azlık ve Çokluk. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Canetti, E. (2006). *Kitle ve İktidar*. Ayrıntı Yayınları.
- Çoruh, H. (2007). Kur'an'da Çoğunluğun Özellikleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertuğrul, R. (2018). Kur'an'da Helak Olan Kavimlerde Suç-Ceza Uyumu. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 145-173.
- Es-Sabûnî, M. A. (1981). *Safoetü't- Tefasîr* (Cilt 2). Beyrut: Daru'l Kur'ani'l Ker'im.
- Et- Taberî, E. C. (2001). *Câmi'ul-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Cilt 4). Kahire: Dâru Hicr.
- Gasset, J. O. (2010). *Kitlelerin Ayaklanması*. (N. G. Işık, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gedikli, F. (2011). Sosyo Psikolojik Boyutları Açısından Kur'an Kıssaları. *Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görmez, M., Özafşar, M., Ünal, İ., Ünal, Y., & Erul, B. (2014). *Hadislerle İslam* (Cilt 4). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Gözden, M. E. (2021). Lider, Özellikleri ve Modelleri: Kur'an Perspektifinden Bir Bakış. *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 183-224.
- Güzün, N. (2017). On Yedinci Yüzyıl ve Sonrasında Çokluk Kuramı. Mardin: T.C Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hoffer, E. (1980). *Kesin İnançlılar*. İstanbul: Tur Yayınları.
- Karaduman, K. (2020). Toplumsal Hareketler ve İdeoloji: Kitleleri İknada İdeolojinin Gücü. *Yüksek Lisans Tezi*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahan, A. (2001). Kitle Davranışı Kuramları. *Teori ve Politika Dergisi*, 21.
- Karaman, H., & Çağrıçı, M. (2007). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve tefsir* (Cilt 3). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Karaman, H., & Çağrıçı, M. (2007). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Cilt 5). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Karaman, H., & Çağrıçı, M. (2007). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Cilt 5). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kaya, R. (2003). Kur'an-ı Kerim'de İnsan-Şeytan İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1-30.
- Kiraz, S. (2015). Kitle, Kültür, Bunalım ve Yabancılaşma. *Mavi Atlas*, 126-147.
- Kutup, S. (2003). *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Cilt 1). Kahire: Dâru's-Şurûk.
- Oliver, P. E. (1989). Bringing the Crowd Back In: The Nonorganizational Elements of Social Movements. *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 11, 1-30.
- Özkök, E. (1985). *İletişim Kuramları Açısından Kitlelerin Çözülüşü*. Tan Yayınları.
- Öztürk, H. (2017). Kur'an Kıssaları Bağlamında Kitle Toplumu. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 36-51.
- Parlak, Y. (2016). Kitle Psikolojisi ve Psikolojik Harekat. *Türk Polis Araştırmaları Dergisi/Polis Bilimleri Dergisi*, 133-150.
- Rüzgar, N. (2020). İslam Geleneğine Göre Yöneticilerin ve Liderlerin Taşınması Gereken Özellikler. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 3(1), 72-96.
- Semerkandî, E. L. (1971). *Tefsiru's Semerkandî* (Cilt 2). Beyrut: Dar Al- Kotob Al İlmiyah.
- Şahinalp, V. (2010). İnsan Değerlendirmede Beşerî ve Kur'anî Ölçütler. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(24).
- Şanver, M. (2001). Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 137-164.
- Ulutaş, Ş. (2006). Kur'an-ı Kerim'de anlatılan helak olmuş kavimlerin ortak özellikleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, A. (2019). Mekke Müşriklerin Hz. Muhammed'e Karşı Aşırı Muhalefetlerinin Öteki Yüzü. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(10), 59-89.
- Yılmaz, H. M. (2020). Kitle Psikolojisi, İdeoloji ve Etki Paradigması. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, M. (2020). Kitle Psikolojisi, İdeoloji ve Etki Paradigması. Ankara: T.C Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücetürk, O. S. (1992). Belkıs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 420-421. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayımları.